

ПЕСТКОВ С. В.

доктор юридичних наук,
професор кафедри державно-правових
і гуманітарних наук
навчально-наукового гуманітарного
інституту
(Таврійський національний університет
імені В. І. Вернадського)

БОРТНЯК К. В.

кандидат юридичних наук,
доцент кафедри державно-правових
і гуманітарних наук,
навчально-наукового гуманітарного
інституту,
(Таврійський національний університет
імені В. І. Вернадського)

УДК 347.63

DOI <https://doi.org/10.32842/2078-3736/2024.1.2.52>**ПРАВОВА ОСНОВА ЗАХИСТУ ПРАВ І СВОБОД ДИТИНИ:
МІЖНАРОДНИЙ І НАЦІОНАЛЬНИЙ ВІМІРИ**

Стаття присвячена дослідженню питання захисту прав дитини в системі міжнародного права та національному законодавстві. Зазначено, що дитина, як найменш захищений член суспільства потребує особливої опіки з боку дорослих. Адже у сучасному складному світі питання захисту дітей постає з надзвичайно великою гостротою, з огляду на особливі характеристики, які притаманні дітям. Зрозуміло, що вік, психічні можливості, умови виховання та проживання зумовлюють потребу застосування спеціальних правил, вимог та особливого ставлення до цієї категорії осіб. Діти, аби вони в майбутньому стали високоморальними членами суспільства, які розвиватимуть свої держави і зрештою, усю людську цивілізацію, сьогодні потребують максимальної уваги від дорослих та створення ними належного механізму та інструментарію охорони і захисту. Зауважено, що світова спільнота вже не один десяток років переймається цими питаннями, створивши відповідну правову основу для діяльності відповідних організацій світового масштабу, які намагаються максимально ефективно виконувати свої функції. Наголошено, що наша держава також є активним учасником низки світових проєктів, що спрямовані на захист прав дитини, а в силу певних обставин, спричинених агресивною військовою навалою з боку російської федерації вимушена співпрацювати з міжнародними організаціями аби захистити українських дітей-вимушених переселенців. Зроблено висновок про те, що права дитини в сучасному суспільстві, яке сповнене різних викликів і загроз для цієї вікової категорії осіб, набувають особливого значення. Необхідність врахування усіх потреб, що необхідні дитині для її повноцінного розвитку і зростання зумовлює потребу вибудовування належної правової основи. Саме тому напрацьовані у міжнародно-правовому просторі стандарти захисту прав людини мають стати невід'ємною складовою для національних законодавств. З огляду на складність ситуації, в якій сьогодні опинились українські діти,

наша держава має докласти максимум зусиль для того аби діти-вимушені переселенці були охоплені максимальною опікою з боку української влади та влади держав, де вони вимушено перебувають.

Ключові слова: дитина, неповнолітня дитина, опіка, піклування, права дитини, гарантія прав дитини, міжнародно-правова система захисту прав дитини, національне законодавство, діти-вимушені переселенці.

Petkov S. V., Bortniak K. V. Legal basis for the protection of children's rights and freedoms: international and national dimensions

The article is devoted to the study of the protection of children's rights in the system of international law and national legislation. It is noted that the child, as the least protected member of society, needs special care from adults. After all, in today's complex world, the issue of child protection is extremely acute, given the special characteristics that children have. It is clear that age, mental capabilities, conditions of upbringing and living condition the need to apply special rules, requirements and special treatment to this category of persons. Children, in order for them to become highly moral members of society in the future, who will develop their states and, ultimately, the entire human civilization, today need maximum attention from adults and the creation by them of appropriate mechanisms and tools for protection and protection. It is noted that the world community has been concerned with these issues for more than a dozen years, having created an appropriate legal basis for the activities of relevant organizations of a global scale, which are trying to perform their functions as effectively as possible. It was emphasized that our state is also an active participant in a number of international projects aimed at protecting children's rights, and due to certain circumstances caused by the aggressive military invasion by the Russian Federation, the organization is forced to cooperate with international organizations to protect Ukrainian children who are forced migrants. It was concluded that the rights of the child in modern society, which is full of various challenges and threats for this age category of persons, acquire special importance. The need to take into account all the needs of a child for its full development and growth dictates the need to build an appropriate legal framework. That is why the standards of human rights protection developed in the international legal space should become an integral part of national legislation. Given the complexity of the situation in which Ukrainian children find themselves today, our state must make every effort to ensure that children who are forcibly displaced receive maximum protection from the Ukrainian authorities and the authorities of the states where they are forcibly located.

Key words: child, minor child, guardianship, care, child's rights, guarantee of child's rights, international legal system of protection of children's rights, national legislation, forcibly displaced children.

Постановка проблеми. У сучасному складному світі питання захисту дітей постає з надзвичайно великою гостротою, з огляду на особливі характеристики, які притаманні дітям. Зрозуміло, що вік, психічні можливості, умови виховання та проживання зумовлюють потребу застосування спеціальних правил, вимог та особливого ставлення до цієї категорії осіб. Діти, аби вони в майбутньому стали високоморальними членами суспільства, які розвиватимуть свої держави і зрештою, усю людську цивілізацію, сьогодні потребують максимальної уваги від дорослих та створення ними належного механізму та інструментарію охорони і захисту. Варто зауважити, що світова спільнота вже не один десяток років переймається цими питаннями, створивши відповідну правову основу для діяльності відповідних організацій світового масштабу, які намагаються максимально ефективно виконувати свої функції. Наша держава також є активним учасником низки світових проєктів,

що спрямовані на захист прав дитини, а в силу певних обставин, спричинених агресивною воєнною навалою з боку російської федерації вимушена співпрацювати з міжнародними організаціями аби захистити українських дітей-вимушених переселенців.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання, що стосуються проблематики захисту прав дитини упродовж останніх десятиліть набули вагомого значення і в площині їх реалізації та захисту, і в площині наукової розробки. Так, в українській правовій думці варто звернути на праці таких вчених як: Б. Андрусишин, С. Бобровник, І. Жаровська, Н. Лесько, А. Нестеренко, Н. Оніщенко, Н. Опольська, Н. Ортинська, Н. Пархоменко, С. Стеценко, Ю. Шемшученко, Л. Ярмол та ін.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми, котрим присвячується означена стаття. Формування системи захисту прав дитини викликано необхідністю створення сприятливих умов для підростаючого покоління. В умовах, коли Україна прагне зреалізувати себе як правова, демократична та соціальна держава надзвичайно вагомим є досвід захисту прав і свобод дитини у міжнародному праві. Вказане вище зумовлює потребу вирішення нагальної проблеми реалізації напрацьованих міжнародно-правових механізмів у національній площині.

Формулювання цілей статті (постановка завдання) Мета статті – розглянути правову основу захисту прав і свобод дитини крізь призму міжнародного і національного вимірів.

Виклад основного матеріалу дослідження. Захист прав людини загалом і захист прав дитини зокрема залишається одним з найбільш актуальних і пріоритетних напрямів міждержавного співробітництва. Права дитини доцільно розглядати через призму розвитку прав людини, а саме як невід'ємну частину, в контексті становлення та формування поколінь прав і основних свобод людини, їх окремих категорій. Поступово від історичного та основоположного акта у сфері прав людини – Великої Хартії Вольностей 1215 року, відбувалось накопичення правових звичаїв та норм, що закріплювали основні права та свободи людини, а саме громадянські і політичні права – права першого покоління, які за часом стали основою сучасної демократії та правопорядку. XIX та XX сторіччя пройшли під егідою виборювання основних, громадянських та політичних прав людини, становленню соціальних, економічних, культурних прав, а згодом екологічних, інформаційних прав, які відносяться до другого та третього покоління прав людини.

Протягом всього історичного періоду діти, як відомо, залишались самою найбільш незахищеною і вразливою верствою населення. В період бурхливого розвитку промисловості, мануфактур, підприємств діти нещадно й безконтрольно залучались до виробництва з необмеженим робочим часом, з небезпечними для життя умовами праці, нещадно експлуатувались не зважаючи на вік та стан здоров'я. Не існувало обмежень, правової регламентації як щодо умов праці взагалі, так і щодо дитячої праці дітей зокрема. Також слід зазначити, що упродовж всього періоду розвитку людської цивілізації дитина розглядалась не як суб'єкт, а як об'єкт всіх соціальних і суспільних відносин. Дитина, як і інші людські істоти могли бути товаром, предметом обміну тощо. За римським правом дитина, як і жінка вважались абсолютною річчю, відносно якої здійснювалось право власності, яка належала чоловікові – главі сімейства, або господарю, який на власний розсуд визначав статус жінки, статус дитини, та їхні можливості, розпоряджався ними в повному обсязі. Фактично безправний статус дитини був закріплений в осяжний період від античності до періоду раннього та пізнього Середньовіччя, періоду Нового і Новітнього часу країн різних регіонів світу, культур, формацій. Ситуація поступово змінювалась із розвитком та становленням прав людини, поступовим формуванням та розвитком таких категорій прав людини, як права жінок, а згодом і прав дітей. На початку 20 сторіччя дитина вже почала розглядатись в контексті захисту від рабства, торгівлі дітьми, сексуальної експлуатації неповнолітніх, від абсолютного права батьків розпоряджатися життям дитини, від всіх видів економічної експлуатації, важких умов праці. У зв'язку з цим Ліга Націй 1924 році прийняла Женевську декларацію прав дитини [1]. Хоча Декларація мала юридично необов'язковий характер, але її значення є безцінним.

Саме завдяки прийняттю Декларації було покладено початок процесу, як в міжнародному праві, а згодом і в національних правових системах, закріпленню норм щодо фундаментальних прав і свобод дитини, а саме норм, що закріплюють базові потреби людини. Відбулось усвідомлення і юридичне закріплення статусу дитини, як об'єкта особливого піклування. Декларація поклала початок закріпленню на міждержавному рівні та формуванню окремої категорії прав людини – прав дитини.

Друга Світова війна завдала людській цивілізації найтяжчих наслідків. Людство зазнало найзначніших людських жертв за всю історію існування. Серед жертв війни та її наслідків найбільш незахищеною і найбільш потерпілою верствою зазвичай виявились діти. Злочини проти людяності, які згодом були визначені і визнані Статутом Міжнародного Нюрнберзького трибуналу у 1945 році [2] [3] та Статутом Міжнародного Токійського трибуналу 1946 року [4] [5], а саме вбивства, рабство та вивіз у рабство з окупованих територій, знищення цивільних поселень, вбивства та переслідування за різними ознаками релігійної, етнічної, расової приналежності, медичні дослідження та експерименти, воєнні злочини, залучення неповнолітніх у спеціалізовані збройні формування. В тому числі і перш за все, вчинені злочини проти людяності стосувались злочинів проти дітей. Злочини проти людяності були визнані згодом без строку давності, що закріплено Конвенцією про незастосування строку давності щодо воєнних злочинів та злочинів проти людяності 1968 року [6].

Прийняття Статуту Організації Об'єднаних Націй у 1945 році [7] і закріплення в ньому серед інших фундаментальних принципів міжнародного права одного із основоположних, а саме принципу загальної поваги до прав і свобод людини без будь якої дискримінації стало моментом заснування нової парадигми людського співіснування, заснованої на принципах заборони війни, як інструменту у взаємовідносинах держав, принципах мирного співробітництва, принципі суверенної рівності держав, принципі територіальної цілісності, принципі справедливості та інших фундаментальних принципах, що визначають основу сучасного світового правопорядку.

Одним з перших кроків Організації Об'єднаних Націй, заснованої на універсальних міжнародно-правових принципах, було створення в 1946 році Спеціалізованої установи – Дитячого фонду ООН (ЮНІСЕФ) [8] компетенцією і повноваженнями якої став захист дітей та подальша кодифікація прав дитини

Значущою подією для всього міжнародного співтовариства стало прийняття у 1948 році Загальної декларації прав людини [9] Документ закріплює основні громадянські та політичні права, а також містить норму про те, що діти повинні бути об'єктом особливого нагляду і допомоги. Знову ж таки, хоча Декларація є документом *soft law*, але її норми стали нормами звичаєвого права й інкорпоровані в більшість національних правових систем світу. Таким чином, піклування, допомога і особливий нагляд за дітьми поступово стали юридично закріпленим обов'язком держав. Надалі, в другій половині XX сторіччя з розвитком системи міжнародного права за всіма напрямками міжнародно-правового регулювання, систематизації та структуризації ієрархічності принципів і норм, формуванням галузей та інститутів, прийняттям цілої низки міжнародно-правових угод, норм як *ius cogens*, так і диспозитивних норм універсального та регіонального характеру, розвивається і становлення прав дитини. Процес формування норм, які склали основу матеріального права, а згодом процесуального міжнародного права втілюється в цілі галузі та інститути міжнародного права, відповідні механізми і процедури реалізації. Серед пріоритетних напрямів розвитку міжнародного права чільне місце зайняв спочатку інститут міжнародного захисту прав людини, а згодом з розвитком подальшої кодифікації основних прав і свобод людини – галузі міжнародного права, прав людини в системі сучасного міжнародного права.

У контексті нашого дослідження необхідно зазначити, що чинне законодавство України містить норми, які у загальному враховують існуючі стандарти прав дитини, що вироблені світовою спільнотою. Створюючи належний механізм захисту прав дитини держава формує систему законодавства та органів, що на підставі норм права реалізують відповідну політику держави. Усвідомлюючи розуміння того, що діти є основою нашого суспільства,

двигунами його прогресу в майбутньому, держава прикладає максимум зусиль для створення належного рівня материнства і дитинства, соціального захисту сімей, в яких зростають діти.

З урахуванням цього, в нашій державі вибудовується чітка система державно-управлінського характеру, спрямована на гарантування та реалізацію прав дитини, як найбільш незахищеної категорії населення, що потребує особливого ставлення з боку держави, шляхом задіявання відповідного комплексу організаційних заходів, які стають на заваді загрозам, ризикам і різного роду посяганням на права і свободи дітей. На реалізацію цієї мети, зокрема, спрямовані норми Конституції України [10] та Закони України «Про охорону дитинства» [11], «Про органи і служби у справах дітей та спеціальні установи для дітей» [12], «Про запобігання та протидію домашньому насильству» [13], Про захист суспільної моралі [14] та низка інших.

Висновки. Підсумовуючи викладене вище можемо констатувати, що права дитини в сучасному суспільстві, яке сповнене різних викликів і загроз для цієї вікової категорії осіб, набувають особливого значення. Необхідність врахування усіх потреб, що необхідні дитині для її повноцінного розвитку і зростання зумовлює потребу вибудовування належної правової основи. Саме тому напрацьовані у міжнародно-правовому просторі стандарти захисту прав людини мають стати невід'ємною складовою для національних законодавств.

З огляду на складність ситуації, в якій сьогодні опинились українські діти, наша держава має докласти максимум зусиль для того аби діти-вимушені переселенці були охоплені максимальною опікою з боку української влади та влади держав, де вони вимушено опинились.

Список використаних джерел:

1. Декларація прав дитини від 26.11.1924 р., затверджена Асамблеєю Ліги Націй від 26.11.1924 р.. Geneva Declaration of the Rights of the Child of 1924. URL: <https://avalon.law.yale.edu/imt/imtconst.asp>
2. Задорожній О. В. Нюрнберзький процес 1945-46 // Українська дипломатична енциклопедія: У 2-х т. / Редкол.: Л. В. Губерський (голова) та ін. К.: Знання України, 2004. Т. 2. 812 с.
3. Інформація з сайту. URL: https://zakononline.com.ua/documents/show/140950___140950
4. Задорожній О. В. Токійський процес 1946-48 // Українська дипломатична енциклопедія: у 2 т. / ред. кол.: Л. В. Губерський (голова) та ін. К.: Знання України, 2004. Т. 2: М–Я. 812 с.
5. Інформація з сайту. URL: <http://www.ibiblio.org/hyperwar/PTO/IMTFE/index.html>
6. Конвенція про незастосування строку давності щодо воєнних злочинів та злочинів проти людяності 1968 року, прийнята резолюцією 2391 (XXIII) Генеральної Асамблеї ООН від 26 листопада 1968 року. URL: <https://www.un.org/en/about-us>
7. Статут Організації Об'єднаних Націй у 1945 р. URL: <https://www.un.org/en/about-us/un-charter>
8. Дитячий фонд Організації Об'єднаних Націй ЮНІСЕФ. URL: <https://www.unicef.org/>
9. Загальна Декларація прав людини прийнята згідно резолюції 217 А (III) Генеральної Асамблеї ООН 10 грудня 1948 року. URL: <https://www.un.org/en/about-us/universal-declaration-of-human-rights>
10. Конституція України: прийнята на п'ятій сесії Верховної Ради України 28 черв. 1996 р. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 30. Ст. 141 (із змін та допов.).
11. Про охорону дитинства: Закон України від 26.04.2001 року № 2402-III. *Відомості Верховної Ради*. 2001. № 30. Ст. 142.
12. Про органи і служби у справах дітей та спеціальні установи для дітей: Закон України від 24.01.1995 року № 20/95-ВР. *Відомості Верховної Ради України*. 1995. № 6. Ст. 35.
13. Про запобігання та протидію домашньому насильству: Закон України від 07.12.2017 року № 2229-VIII. *Відомості Верховної Ради України*. 2018. № 5. Ст. 35.
14. Про захист суспільної моралі: Закон України від 20.11.2003 року № 1296-IV. *Відомості Верховної Ради України*. 2004. № 14. Ст. 192.

